

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94 (4)

Черкасов О. В.
КФ ФДБОУ ВПО “Державний морський університет
імені адмірала Ф. Ф. Ушакова”

НАПРЯМИ ОФІЦІЙНО-ДЕРЖАВНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ ПЕРВІСНОЇ ІСТОРІЇ КРИМУ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ 30-х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 80-х рр. ХХ ст.

У публікації подано паралельну характеристику наукових напрямів в офіційно-державному підході у процесі вивчення первісної історії Криму: аналітичного формального та теоретичного ідеологічного. Проаналізовано критерії їх розмежування та особливості використання на прикладі конкретних праць вітчизняних учених вказаного історичного періоду.

***Ключові слова:** методологія науки, наукові підходи, наукові принципи первісна історія, історіографія.*

Впродовж 30-х рр. – першої половини 80-х рр. ХХ ст. у вітчизняній історичній науці офіційним методологічним фундаментом досліджень стала марксистсько-ленінська парадигма. При цьому алгоритм її застосування здебільшого обумовлювався не лише суб'єктивним світоглядом конкретного науковця, а й складністю та важливістю питань співвідношення власне концептуальної моделі та наукового факту. Відповідно в офіційно-державному підході до вивчення первісної історії регіонів (у нашому контексті, Криму) поступово виокремилися авторські варіативні напрями його використання та інтерпретації (за критерієм пріоритетності фактології або узагальнювань): аналітично-формалістичний та теоретико-ідеологічний. Вказані напрями у працях вітчизняних істориків співіснували як у чистому вигляді, так і інтегративно. Їх системна паралельна характеристика є метою пропонованої публікації.

Змістовна увага до історичного факту була притаманною для аналітично-формалістичного напрямку. При цьому його прихильники, з одного боку, прагнули пошуку об'єктивної історичної істини, з іншого, були змушені слідувати тенденції фактичного підтвердження офіційно існуючої теоретичної концепції (особливо з другої половини 30-х рр. ХХ ст.).

Водночас, за обох умов незмінним залишалося ставлення до факту як основи дослідницької діяльності та фундаменту майбутньої діяльності. Учені вважали, що використання формальних теоретичних побудов поза ретельним опрацюванням фактичного матеріалу призводить до зникнення чіткої авторської позиції та некоректності суджень і висновків. Навпаки, введення до наукового обігу нових джерельних масивів розцінювалося представниками аналітично-формалістичного напрямку як гарант розвитку археологічного знання. На жаль, вирішення цієї проблеми у контексті офіційно-державного підходу не залишало історикам інших шляхів, окрім як проходження формальної моделі використання марксистських положень (чи відхід від них під прикриттям цитат керівників держави) або спроби реалізації власної творчої моделі (безперечно, за умов позитивного ставлення до марксистської гносеології). Такими були дослідження О. М. Бадера, Г. А. Бонч-Осмоловського, Д. О. Крайнова, Б. С. Жукова, С. М. Бібікова, О. С. Мойсеєва та ін.

Слід акцентувати, що дослідницькі позиції представників аналітично-формалістичного напрямку обумовлювалися не лише соціополітичними та організаційними змінами у розвитку радянської науки. Певну роль відіграв і процес наслідування наукових традицій кінця XIX – початку XX ст., зокрема, творчий контакт між поколіннями. Можливо, через це у працях Г. А. Бонч-Осмоловського та Б. С. Жукова з кримського палеоліту часто зустрічаються спроби відходу від догматичного застосування методології марксизму як маркер впливу попередників [7, с. 100-101]. Наприклад, принципи вивчення та інтерпретації джерел, сформульовані вітчизняною класичною наукою XIX ст. Йдеться про скрупульозність у відношенні до джерельної інформації, точність та всебічність її аналізу, критичне ставлення й встановлення її достовірності тощо. Як основна умова опрацювання історичного джерела Г. А. Бонч-Осмоловським проголошувалася вимога їх наукової критики на принципах об'єктивності та історизму [3]. Відповідно, довільна й однонаправлена вибірка джерел визнавалися неприпустимими. При цьому, внаслідок існуючих соціально-політичних умов, у повсякденній дослідницькій практиці історикам першого напрямку припадало й відступати від вказаних принципів вивчення історичних джерел, уникаючи інформації, що порушувала офіційно прийняті марксистсько-ленінсько-сталінські трактування. Прикладом цього є розвідки О. М. Мойсеєва, Є. В. Жирова [6, с. 184].

Іншим напрямом в офіційно-державному підході до вивчення первісної історії Криму був теоретико-ідеологічний, що характеризувався схильністю перед марксистськими постулатами та соціологічним схематизуванням. На відміну від представників аналітично-формалістичного напрямку, прибічники вказаного варіанта надавали перевагу принципам класовості та партійності.

За таких умов виведення із дослідницької практики джерел, що не склали випробовування на ідеологічну відповідність, не вважалося порушенням принципів історизму, об'єктивності та логічного взаємозв'язку. За таких умов домінування канонізованих методологічних установок призводило до того, що частина дослідників прагнули не виходити на вирішення проблем, що передбачали обов'язкову постановку питань загальнотеоретичного характеру. Наприклад, у працях П. П. Єфименка [5]. У вказаній монографії учений прагнув подати системний огляд палеолітичних матеріалів території СРСР загалом, що було головною цінністю дослідження. Проте, власне праця виявилася здебільшого компілятивною, адже регіональну інформацію П. П. Єфименко брав з інших джерел. Наприклад, кримську тематику було опрацьовано Г. А. Бонч-Осмоловським. Іншим аспектом книги як офіційного довідника стали доволі тенденційний апарат посилань та інформаційна перевантаженість тексту. Учений, по суті, не археологію, а соціологію палеоліту згідно з державним замовленням. Незважаючи на це, видання П. П. Єфименка (1934, 1938) майже на два десятиліття стали хрестоматійними для всіх дослідників кам'яного віку та істориків первісного суспільства.

Застосування радянськими істориками класового критерію мало власну специфіку, що, у свою чергу, визначало формування певної моделі використання теоретико-ідеологічного напрямку. Класовість безпосередньо ототожнювалася з об'єктивністю і партійністю дослідження. Якщо виклад документального матеріалу ставив під сумнів інтереси партії, то воно не могло бути визнано правильним. Тоді історизм поступався позиціями формаційності (праці П. П. Єфименка). Крім цього, дослідження цього напрямку характеризувалися певною втратою художності викладу. Безперечно, особистісні риси конкретного історика, його культурний та освітній рівень, специфіка мислення і володіння словом відігравали вирішальну роль. Водночас, відсутність соціального замовлення на праці такого роду впливала на змістову структуру та стиль тексту. При цьому, застосування реальних досягнень марксизму у працях ідеологічно-теоретичного плану часто підмінювалося маніпулюванням обмеженим набором цитат і тез. Важливо і те, що вимоги в будь-якому випадку робити широкі історичні висновки за умов недостатньої археологічної вивченості країни породжували побудови чисто спекулятивного спрямування, наприклад, у праці В. І. Равдонікаса "Готський збірник" 1932 р. (див. Готський збірник / ответственный редактор В. И. Равдоникас. – Ленинград, 1932. – 253, [3] с., [1] л. ил.).

Проходження одного з двох варіантів використання офіційно-державного підходу у вивченні первісної історії Криму (ізолювано або у поєднанні) залежало від вибору тематики досліджень. Остання часто

розглядалася істориками як засіб уникнення жорсткого методологічного диктату шляхом свідомої відмови від дослідження проблем новітньої і навіть нової історії. Хронологічні межі первісного суспільства, таким чином, ставали об'єктом переваги радянських істориків аналітично-формалістичного напрямку.

Одночасне, іноді діаметрально протилежне існування двох напрямів сприйняття марксистсько-ленінських теоретичних положень призводило до утворення своєрідних методологічних ножиць. Їх подолання вбачалося варіативно: від безумовного проходження керівної цитати до вдумливого ставлення до історичних фактів. Останній варіант характеризував істориків першого напрямку [1, с. 92]. Їм більшою мірою були притаманні роздуми над науковими проблемами, ніж прагнення до простої зміни полярності оцінок. Так, Б. С. Жуков прагнув з'ясування методологічних засад офіційної моделі досліджень, вирішення кардинальних питань впливу влади на радянську історичну науку [7, с. 106].

Курс на уважне ставлення до історичних фактів, успадкований від академічної історичної науки першої чверті ХХ ст. було послаблено із середини 1930-х рр. до початку 1950-х рр., коли на хвилі змін ідеологічних кампаній спостерігалось підвищене прагнення до догматичного теоретизування. Новий сплеск інтересу до аналітичності та фактології у проведенні досліджень у галузі первісної історії Криму виник впродовж періоду "відлиги". Ця позитивна тенденція мала вирішальне значення для формування наукових позицій істориків та археологів Криму нового, повоєнного покоління (О. О. Формозова, Ю. Г. Колосова, О. О. Векілової, Л. Г. Мацкевого, О. Д. Столяра та ін.) [12, 8, 4, 10]. Ці науковці зіткнулися із необхідністю осмислювати концептуальні зміни у радянській історичній науці, що з'явилися у другій половині ХХ ст. в умовах творчого підйому, можливості подолання догматизму та новаційного методологічного пошуку, що відбувався під гаслом повернення до "істинного" вчення К. Маркса, Ф. Енгельса та В. І. Леніна.

Таким чином, у дослідженні первісної історії Криму протягом 30-х рр. – першої половини 80-х рр. ХХ ст. офіційно-державний підхід мав особливості використання, що реалізовувалися у двох напрямках: аналітично-формалістичному та ідеологічно-теоретичному. Орієнтація ученого на конкретний напрям обумовлювалася як індивідуальністю дослідника, так і наявністю дослідницьких традицій, можливістю їх передачі молодшим поколінням науковців.

Використана література :

1. Бадер О. Н. Исследование мустьерской стоянки у Волчьего грота / О. Н. Бадер // КСИИМК. – 1940. – № 8. – С. 90-96.
2. Бибииков С. Н. Предварительный отчет о работе Крымской экспедиции 1935 г. / Сергей Николаевич Бибииков // Советская археология. – 1936. – № 1. – С. 195-212.
3. Бонч-Осмоловский Г. А. Палеолит Крыма : в 3 вып. – М.-Л. : Изд-во АН СССР. – Вып. 1: Грот Киик-Коба. – 1940. – 226 с. ; Вып. 2 : Кисть ископаемого человека из грота Киик-Коба. – 1941. – 172 с. ; Вып. 3: Скелет стопы и голени ископаемого человека из грота Киик-Коба / Г. А. Бонч-Осмоловский ; под ред. и доп. В. В. Буняка. – 1954. – 399 с.
4. Векилова Е. А. Каменный век Крыма, некоторые итоги и проблемы / Елена Алексеевна Векилова // МИА. – 1971. – № 173. – С. 149-161.
5. Ефименко П. П. Дородовое общество. Очерки по истории первобытно-коммунистического общества / П. П. Ефименко. – М.-Л. : Коминтерн, 1934. – 532 с.
6. Жиров Е. В. Костяки из грота Мурзак-Коба / Е. В. Жиров // Советская археология. – 1940. – № 5. – С. 179-187.
7. Жуков Б. С. Раскопки и обследования стоянок культуры микролифов на Ай-Петринской яйле в июне 1927 года / Борис Сергеевич Жуков // Крым. – 1927. – № 2 (4). – С. 99-107.
8. Колосов Ю. Г. Аккайская мустьерская культура / Ю. Г. Колосов. – К. : Наукова думка, 1986. – 224 с., рис.
9. Крайнов Д. А. Пещерная стоянка Таш-Аир I как основа периодизации послепалеолитических культур Крыма / Д. А. Крайнов // МИА СССР. – 1960. – № 91. – 191 с.
10. Мацкевой Л. Г. Мезолит и неолит восточного Крыма / Л. Г. Мацкевой – К. : Наукова думка, 1977. – 176 с., илл.
11. Моисеев А. Предварительный отчет о находках следов каменного века на Яйле и на Южном берегу Крыма / А. С. Моисеев // ИТУАК. – 1920. – № 57. – С. 297-303.
12. Формозов А. А. Пещерная стоянка Староселье и ее место в палеолите / А. А. Формозов // МИА СССР. – 1958. – № 71. – 125 с.
13. Формозов А. А. Начало изучения каменного века в России: первые книги / А. А. Формозов. – М. : Наука, 1983. – 128 с.

ЧЕРКАСОВ А. В. Направления официально-государственного подхода к изучению первобытной истории Крыма в отечественной историографии 30-х – первой половины 80-х гг. XX ст.

В публикации представлена параллельная характеристика научных направлений в официально-государственном подходе в процессе изучения первобытной истории Крыма: аналитическо-формального, идеологично-теоретического. Проанализированы критерии их разграничения и особенности использования на примере конкретных работ отечественных ученых указанного исторического периода.

Ключевые слова: методология науки, научные подходы, научные принципы, первобытная история, историография.

CHERKASOV A. V. Direction officially-state approach to the study of ancient history of the Crimea in Russian historiography 30's-early 80-ies of XX century.

In the publication presents parallel characteristic of scientific directions in officially-state approach in the process of studying the ancient history of the Crimea: analytical-formal and ideological-theoretical. Analyzed the criteria of their delimitation, and usage on the example of specific works of Ukrainian scientists specified period of history.

Keywords: methodology of science, scientific attitudes and principles, history of primitive society, historiography.